

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.342 + 332.1

ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА МІСЦЕ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ОЗБРОЄНЬ

МАТЮШЕНКО Ігор Юрійович

кандидат економічних наук, професор

БУНТОВ Іван Юрійович

здобувач

КОВАЛЬЧУК Катерина Володимирівна

здобувач

Сучасний економічний і політичний розвиток багатьох країн в умовах інтеграції світогосподарських зв'язків зіштовхується з необхідністю забезпечення захисту національних інтересів і власної безпеки, зокрема шляхом збільшення військово-економічної потужності і потенціалу країни, що багато в чому визначається станом військової економіки і, в першу чергу, оборонно-промислового комплексу (ОПК) країни.

Однією з ефективних форм збереження та розвитку науково-технічного і технологічного потенціалу оборонно-промислового комплексу України є інтеграція його виробничих процесів у міжнародні структури. Це дасть змогу Україні підвищити ефективність використання виробничих, наукових і експериментальних можливостей, а також матеріально-технічних ресурсів оборонної промисловості, забезпечити зниження собівартості оборонної продукції, сприяти розширенню ринків її збуту, залученню іноземного капіталу у розвиток виробництва галузі тощо.

Значний здобуток у дослідження проблем міжнародного військово-економічного співробітництва України внесли такі іноземні та вітчизняні вчені, як: О. Барановський, В. Бегма, Л. Безчасний, Р. Боднарчук, О. Бодрук, В. Бороховостов, В. Будкін, О. Власюк, А. Гальчинський, О. Гергель, О. Гончаренко, В. Горбулін, М. Єрмошенко, А. Зленко, О. Іжак, П. Кабан, В. Кириленко, В. Литвин, А. Лук'янов, А. Шевцов, Г. Манчуленко, В. Мунтіян, Н. Невідома, В. Новицький, Б. Парохонський, Г. Перепелиця, С. Пирожков, І. Семеніхін, П. Скурський, А. Сухоруков, Г. Удовенко, В. Юрчук та інші.

В той же час, дослідження особливостей стану українського ОПК та його потенційних можливостей на світовому ринку озброєнь і військової техніки потребує постійного

аналізу і врахування сучасних тенденцій розвитку світового ОПК.

1. Стан оборонно-промислового комплексу України

Державна політика національної безпеки визначається виходячи з пріоритетності національних інтересів та загроз національній безпеці України і здійснюється шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм у різних сферах національної безпеки відповідно до чинного законодавства [1, с. 8].

Основними напрямками державної політики національної безпеки у військовій сфері України є:

- створення ефективних механізмів і проведення комплексних заходів щодо запобігання можливій агресії або воєнному конфлікту, локалізації та ліквідації їх наслідків;
- запобігання спробам та усунення порушень державного кордону і територіальної цілісності України;
- забезпечення демократичного цивільного контролю за Воєнною організацією держави;

Оборонно-промисловий комплекс України – сукупність підприємств різних форм власності та підпорядкування, які виконують або можуть виконувати державне оборонне замовлення і беруть участь або виконують замовлення в рамках військово-технічного співробітництва з іноземними державами [1, с. 14].

Після розпаду Радянського Союзу Україна успадкувала 30% військово-промислового комплексу колишнього СРСР і близько 20% його наукових центрів. Тоді ОПК України складався з 1840 підприємств, на яких працювало 2700 тисяч осіб. З цих підприємств 700 випускали переважно військовою продукцію, на яких було 1,3 млн працюючих.

Військово-промислового комплексу України як якоїсь самодостатньої виробничої системи, здатної створювати кінцеву продукцію, не існувало. Це пояснюється тим, що заводи, на яких здійснювалася завершальна стадія виготовлення військової продукції, розміщалися в РСФСР. Після проголошення «незалежності» раптом з'ясувалося, що на території України немає підприємств, здатних виробляти військовою техніку від розробки проекту до серійного випуску й післяпродажного обслуговування. У результаті цього готове до використання озброєння, у випуску якого брала участь Україна, могло з'явитися лише на заводах російського ВПК. При цьому, якщо в 1991 році Україна не була здатна самостійно створити жодного виду озброєння, то Росія, на момент розпаду Союзу, мала у своєму розпорядженні повний цикл виготовлення 20-ти основних видів озброєнь. Більше того, практично повна залежність українських зброярів від Росії поступово посилюється стратегічним курсом РФ на створення автономних циклів виробництва власних систем озброєнь. Борис Єльцин вже

в 1992 році підписав секретний указ, що зобов'язав всі нові види російських озброєнь і військової техніки розробляти й виготовляти винятково на підприємствах РФ. Ця політика також планомірно проводиться і Володимиром Путіним, і Анатолієм Медведєвим, починаючи з 2000 року [2].

З того часу відбувалося поступове скорочення кількості оборонних підприємств – перш за все через відсутність замовлень від Міноборони України. У ОПК Україні вдалося зберегти лише ті пріоритетні групи виробництв, які здатні конкурувати на міжнародному ринку військово-технічної продукції і послуг.

При цьому трансформація оборонно-промислового комплексу країни не завершена. Що таке державне замовлення, ВПК України практично не знає. Виживає українська «воєнка» суцільно за рахунок іноземних замовлень. Необхідної фінансової й організаційної підтримки з боку держави військово-промислового комплексу України ніколи за 18 років не одержував. У цій боротьбі за виживання деякі підприємства змогли уціліти, а якісь (їхня переважна більшість) наказали довго жити.

У 2006 р. керівництвом країни було заявлено, що уряд планує приватизувати понад триста державних підприємств ОПК з 462. Зазначалося, що на 120 підприємствах ОПК працює від одного до 20 осіб. До продажу мали запропонувати саме ці малозначні підприємства, а також ті, які не виробляють військово-промислової продукції. При цьому, підприємства, які виробляють військово-промислову продукцію, передбачалося залишити у власності держави. Таких великих стратегічних підприємств повинно було залишитися 128.

Тим не менше, ці плани реалізовані не були. Сьогодні підприємства ОПК у переважній більшості належать державі. В організаційно-управлінській структурі ОПК України переважають державні та казенні підприємства – понад 85%. Акціонерні товариства, в яких більше 50% статутного фонду належить державі, – близько 8%. Акціонерні товариства взагалі – близько 5% [1, с. 15].

За підсумками 2009 р., за даними Центру досліджень армії, конверсії і роззброєння, загальна кількість підприємств і організацій оборонно-промислового комплексу України, які частково залучені до виконання оборонних замовлень та створення оборонної продукції становить близько 250. З них, безпосередньо створенням озброєнь і військової техніки, її модернізацією та ремонтом займаються близько 170. Саме таку кількість підприємств включено у виконання держоборонзамовлення.

Чисельність працюючих – більше 250 тис. осіб. Середній щорічний обсяг виробленої продукції оборонного профілю на всіх підприємствах ОПК – близько 1 – 1,5 млрд дол.

За західними стандартами, для існування внутрішнього ринку озброєнь оборонні видатки держави повинні становити 2-2,5% ВВП. У 2009 р. офіційний військовий бюджет України склав 1,12 % ВВП. Реальний військовий бюджет (якщо відняти порожній «спецфонд») в 2009 р. був близько 0,7% ВВП (7,4 млрд гривень). Військовий бюджет на 2010 р. планується Кабміном приблизно в такому ж розмірі. Забав-

но те, що в Європі виділяти на оборону менше 1% від ВВП дозволяє собі лише Люксембург.

Сьогодні структура ОПК України складається з авіаційної, суднобудівної і власне оборонної галузі (бронетехніка, боєприпаси, засоби зв'язку тощо). Попри те, що з цих галузей практично самодостатньою є лише остання. Україна виробляє низку цілком конкурентноздатних зразків озброєнь та зберігає потенціал виробництва ракетних озброєнь. Крім того, окремі підприємства зберегли можливість швидкого нарощування виробництва конкурентноздатних озброєнь при відносно незначних капіталовкладеннях. Українські науково-дослідні інститути мали відношення до 17 з 21 «критичної технології», що розроблялися в СРСР, серед них радіолокаційні станції, електроніка тощо [3].

Для виробництва озброєнь і військової техніки підприємства ОПК Україна імпортують товари і матеріали з 16 країн. Від імпортних поставок залежить діяльність 67 підприємств ОПК України, що складає більше 40% від загальної чисельності підприємств, які беруть участь у виконанні державного оборонного замовлення. Найбільш критична залежність від імпортних поставок в авіабудування, двигунобудування для авіатехніки та радіоелектроніки. Понад 60% загального імпорту для потреб підприємств ОПК Україні здійснюється із Росії.

При цьому внутрішній ринок України споживає не більше 5-7% від загального обсягу випуску продукції підприємствами оборонної галузі. На 90-95% ОПК України орієнтований на виконання експортних поставок. У структурі українського військового експорту переважають послуги з ремонту або модернізації радянської техніки, яка вже десятки років знаходиться на озброєнні. За 18 років незалежності українським ВПК не було розроблено й випущено жодного принципово нового зразка озброєнь, не говорячи вже про серійний випуск. Усе, що «створює» Україна в сфері озброєнь, було розроблено, побудоване й запущене в серію за часи СРСР [2].

Єдиного «центру управління» для підприємств ОПК немає. Підприємства, що виробляють оборонну продукцію, розподілені між різними міністерствами і відомствами. У сфері управління Міністерства промислової політики України знаходиться 118 підприємств та організацій оборонного профілю, з яких 36 – науково-дослідні інститути та конструкторські бюро, 14 – казенні підприємства. Загальна кількість працюючих на підприємствах Мінпромполітики – 190 тис. осіб. У сфері управління Міністерства оборони України знаходиться 39 ремонтних заводів. Загальна кількість працюючих на них – близько 20 тис. осіб. В управлінні Національного космічного агентства України (НКАУ) знаходиться 27 підприємств – у тому числі 7 НДІ і КБ, 13 заводів і 7 спеціалізованих підприємств. Загальна кількість працюючих на них – близько 20 тис. осіб [1, с. 16].

Ступінь зносу основних фондів підприємств ОПК перевищує 50%, а 70-75% устаткування морально застаріло, експлуатується понад 20 років і не здатне задовольнити потрібну якість, ефективність і продуктивність праці. Значна кількість виробництв потребує масштабної реконструкції та технічного переоснащення. При цьому, різко збільшила-

ся прірва між успішними експортно-орієнтованими підприємствами (близько 40 – 50 заводів) і стагнуючою більшістю (близько 200 заводів). Зокрема, деякі лідируючі конструкторські бюро та інститути зуміли перейти на комп'ютерне проектування з використанням сучасних передових технологій обробки інформації, освоїли методи наскрізного проектування, CALS-технології, графічне проектування в тривимірному вимірюванні. До підприємств, які мають адекватну проектувальну і виробничу базу, відносяться оборонно-промислові структури таких напрямків і галузей:

- розробка і виробництво ракетно-космічної техніки;
- розробка і виробництво літаків спеціального призначення (військово-транспортна, патрульна, пожежна авіація);
- розробка і виробництво високоточних засобів ураження;
- розробка і виробництво радіолокаційної техніки і засобів оптико-електронного виявлення;
- розробка та виробництво авіаційних двигунів;
- модернізація авіатехніки;
- розробка та виробництво бронетехніки.

Саме у цих сегментах українські оборонні підприємства, незважаючи на вкрай низький рівень державного оборонного замовлення, створили ряд зразків високотехнологічної продукції військового та подвійного призначення [1, с. 17]. У табл. 1 представлено динаміку скорочення ОПК України за 1991 – 2009 рр.

Таблиця 1

Динаміка скорочення ОПК України з 1991 до 2009 рр.

	1991 р.	2009 р.
Кількість підприємств	700	250
Кількість працівників	1,5 млн.	250 тис.
Об'єм виробництва	\$10 млрд.	\$1 млрд.

Таблицю складено авторами за матеріалами [1].

За даними табл. 1, кількість підприємств ОПК України за період з 1991 по 2009 рр. скоротилися з 700 до 250 підприємств, кількість працівників скоротилася з 1,5 млн до 250 тис., а об'єми виробництва скоротилися у 10 разів з 10 млрд дол. до 1 млрд дол. Причинами цього стану стали: зміна економічної системи, перехід на ринкові умови; помилкова політика держави, оборонно-промисловий комплекс не підтримується у відповідному стані; вибір концепції позаблокового статусу.

2. Україна як експортер озброєння

Україна як експортер зброї з'явилася на світовому ринку в 1991 р. [4]. Сьогодні вона експортує такі види оборонної продукції: військово-морську техніку й озброєння, бронетехніку й озброєння, ракетно-космічну та авіаційну техніку й озброєння, ракетно-артилерійське озброєння, боєприпаси, інженерну техніку, засоби зв'язку, засоби ППО, озброєння спеціальних підрозділів [5]. Структура експорту озброєнь України у 2009 р. представлена на рис. 1 [1, с. 97].

Державний монополістом експорту озброєнь є компанія «Укрспецекспорт» [5]. Частка України на світовому ринку озброєнь \approx 1%.

Місце України в списку світових експортерів зброї є більш стабільним: найвище – шосте (1998 і 1999 рр.), найнижче – чотирнадцяте (2008 р.); останній результат, можливо, обумовлений впливом світової економічної кризи, тому що ніколи раніше Україні не опускалася в цьому списку так низько (ще в 2007 р. вона займала сьоме місце) [4].

У 2009 році обсяг українського експорту озброєнь, за даними Агентства з питань ОПК, перевищив 1 млрд дол. Основними торговельними партнерами в цій сфері стали Китай, Росія, Ірак і Індія [7]. Україна наблизилася до п'ятірки світових лідерів-експортерів [8]. Географічна структура постачання українських озброєнь наведена на рис. 2 [1, с. 97].

Найбільше зброї поставлено Україною до Пакистану (більш, ніж 20% усього її експорту озброєнь), на другому місці – Китай (близько 9%), на третьому – Алжир (близько 6%) [4].

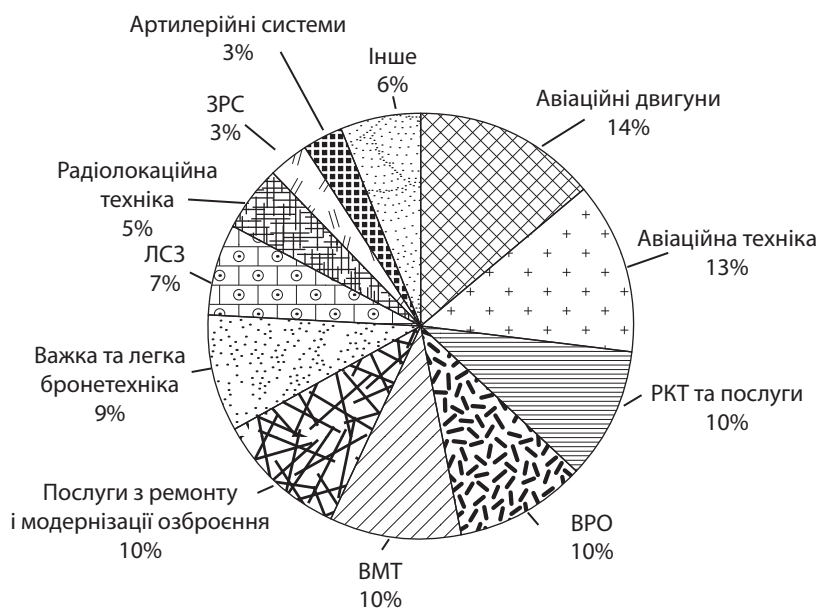

Рис. 1. Структура експорту озброєнь України у 2009 році

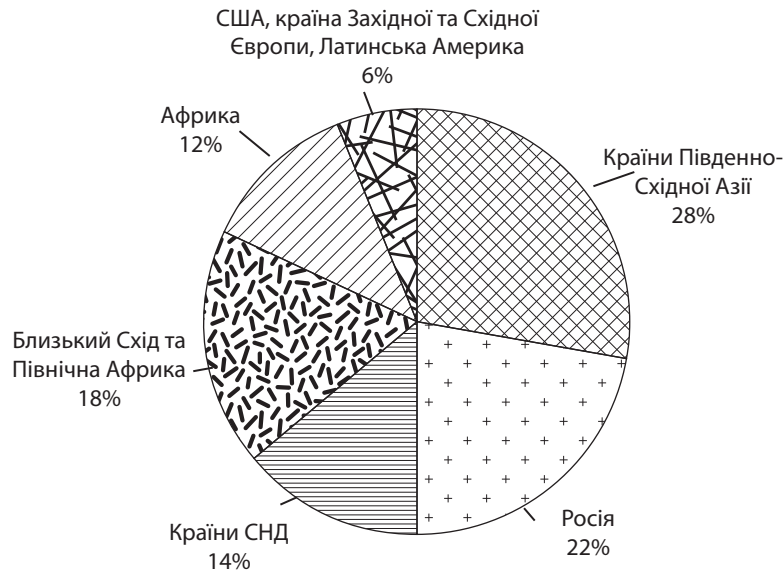

Рис. 2. Географічна структура постачання українських озброєнь у 2009 році

На всі інші країни, що імпортували зброю з України (серед них – США, ПАР, Мексика, Ірак, Єгипет, Білорусь), припадає менше 30% її збройового експорту; середньорічний обсяг такого експорту в кожну з цих країн не перевищує 10 млн дол. [4].

Найбільшу частку експорту склали літальні апарати (майже 2,5 млрд дол., тобто більше 35%) і бронетанкова техніка (майже 2,2 млрд дол., тобто більше 32%) [4].

Протягом перших п'яти років існування незалежної України експорт зброї здійснювали три її організації: «Укрінмаш» (при Міністерстві машинобудування, ВПК і конверсії), «Прогрес» (при Міністерстві промисловості) і «Укроборонсервіс» (при Міністерстві зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі).

У 1996 р. була створена державна компанія «Укрспецекспорт», яка з тих пір є монополістом у галузі поставок військової та спеціальної техніки, озброєнь і послуг (хоча ліцензії на експортну діяльність є і в деяких підприємств, які виробляють озброєння), а три вищезгадані організа-

ції (а також «Спецтехноекспорт» і «Промоборонекспорт») є дочірніми підприємствами цієї державної компанії [5].

Основні складові військового експорту країни – продукція і технології підприємств ОПК, надлишки зразків озброєння і військової техніки із запасів Міноборони, послуги з ремонту і модернізації військової техніки, спільні науково-дослідні та конструкторські проекти.

Експорт озброєння України з 1998 р. по 2008 р. постійно змінювався: у 1998 р. експорт озброєнь був найменшим і склав 300 млн дол., потім було зростання експорту до 2000 р., в якому експорт озброєнь склав 600 млн дол., у 2001 – 2002 рр. був спад експорту. З 2003 р. по 2009 р. експорт озброєнь постійно збільшується і в 2009 р. він досяг свого піку – більш, ніж 1 млрд дол. На рис. 3 представлено динаміку експорту озброєнь України за 1998 – 2009 рр. [1, с. 97].

Україну вважають однією з дев'яти країн світу, що володіють повним циклом виробництва військово-транспортних і транспортних літаків. Але за останню п'ятирічку

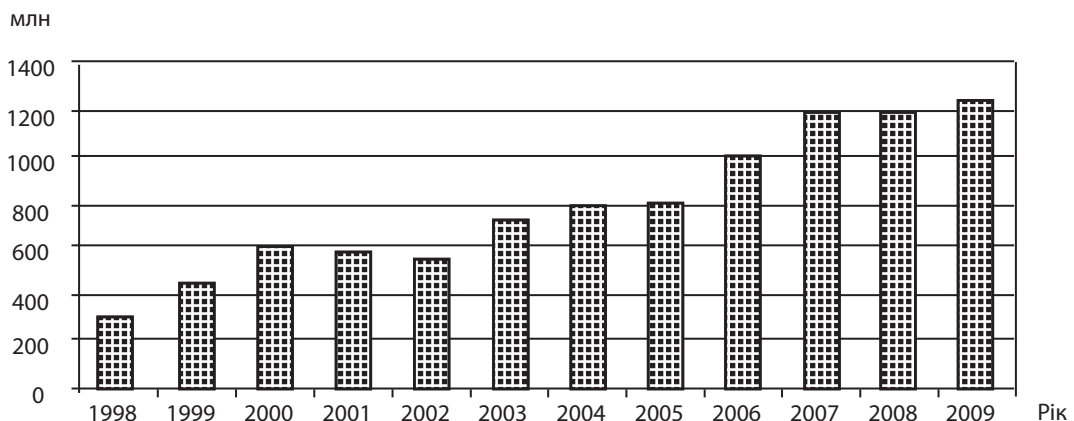

Рис. 3. Динаміка експорту озброєнь України за 1998 – 2009 рр.

експорт авіаційної техніки базувався, в основному, на продажу «беушних» літаків і вертольотів. Продано більше 180 одиниць військової авіатехніки. Усереднений ціновий еквівалент за цей період – більше 500 млн дол. Усереднений річний – близько 100 – 120 млн дол.

У середньостроковій перспективі Україна спробує втримати «планку» з реалізації «беушної» авіатехніки, тим більше що значна її частина протягом 2 – 3 найближчих років виводитиметься з арсеналів Міноборони. Але ресурс цієї техніки вже значно «пошарпаний», відновлювати і збудувати її усе складніше [1].

Загальний обсяг щорічних послуг та поставок в сегменті *ракетно-космічної техніки* в збройовому експорті України на найближчі 5 років – понад 110 млн дол. Так, фахівці КБ «Південне» і НВО «Південмаш» (обидва – м. Дніпропетровськ) виконують роботи по гарантійному та авторському нагляду за станом 80 міжконтинентальних стратегічних ракетних комплексів Р-20 «Воєвода», які будуть стояти на бойовому чергуванні в РВСР РФ як мінімум до 2016 р. Сума щорічного контракту – близько 10 млн дол. На замовлення Космічних військ РФ в Україні виготовлялися супутники і ракетноносії типу «Зеніт». Реалізація програми «Наземний старт» з української сторони також проходить по лінії спецекспортерів. Космічний ракетний комплекс «Наземний старт» на Байконурі може забезпечувати на рік 10 запусків ракет-носіїв як «Зеніт-3СБ», так і «Зеніт-2СБ» [1, с. 95].

Українські підприємства виконали замовлення на виготовлення шести «Зенітів-2СБ». У 2008 р. «Укроборонсервіс» підписав з МКУ контракт на виготовлення і поставку ще 24 ракетноносіїв на період до 2014 р. Загальна вартість контрактів перевищує 1 млрд дол. У вартості кожного «Зеніту» майже 70% складових купуються в Росії: маршові двигуни першого ступеня РД-171М (НВО «Енергомаш», м. Хімки), камери згоряння для двигуна другого ступеня (ВАТ «Металіст-Самара», м. Самара) і системи управління ракетноносієм. Також Україна (підприємства ДП «Київприлад», ВАТ «Чезара», ВАТ «Елміс») щорічно поставляє у Росію окремі системи і прилади для транспортно-вантажних кораблів «Прогрес» і «Союз-3М», що забезпечують безпечну стиковку цих кораблів з Міжнародною космічною станцією [1, с. 95].

В українському експорті високоточних ракетних озброєнь лівова частка донедавна належала керованим авіаракетам «повітря-повітря» середньої дальності типу Р-27 у різних модифікаціях. Збірка ракет, при отриманні комплектуючих із Росії, проводиться на ДАХК «Артем» (м. Київ). За 2005–2008 рр. було експортовано 1276 ракет Р-27. Але якщо в 2006 р. Україна експортувала 622 ракети Р-27, у 2007 р. – 89, то в 2008 р. – всього 21. Середня вартість європейських і американських ракет цього класу, за даними Forecast International, становить близько 400 тис. дол. Середню вартість слов'янських виробів можна прийняти за 300 – 350 тис. дол. Тоді можлива прибутковість авіаракетних поставок для України за останню п'ятирічку – близько 450 млн дол.

Обсяги експорту авіаційних ракет залежать від того, куди і в яких кількостях продаються винищувачі типу МіГ і Су. Тому цілком зрозуміло, що головні імпортери ракет

з України – Китай, Росія, Алжир, Азербайджан, Казахстан. Але в той же Китай вже в 2007 – 2008 рр. ракети Р-27 не поставлялися. Китай або задовольнив свої потреби в цьому озброєнні, або перейшов на закупівлю нових російських ракет середньої дальності РВВ-АЕ з активною головкою самонаведення, для збирання яких українська участь вже не потрібна [1, с. 96].

Зенітні ракетні системи України експортує лише із запасів Міноборони. На відміну від кінця 90-х років, коли зі складу ЗС були виведені і експортовані в великій кількості ЗРКС-75, С-125, С-200, постачання трьох останніх років у цьому секторі вкрай обмежені. Україна реалізує невеликі партії ракет для комплексів ЗРК С-125, систем ЗРК типу «Оса-АКМ». Факти експорту ЗРК середньої дальності типу «Бук» і С-300 поодинокі.

Військова морська техніка. Незважаючи на здатність української кораблебудівної галузі виробляти й ремонтувати кораблі чи не всіх класів, зарубіжних військових замовлень на вітчизняних верфях у 2005 – 2009 рр. не було. Військово-морський статус країни було підтверджено експортними поставками різних комплектуючих, засобів морської радіолокації і гідроакустики, передачею кораблебудівних технологій і проектів створення військово-морської техніки в інтересах зарубіжних замовників. У морському експорті найбільшу роль відіграє Державне підприємство «Науково-виробничий комплекс газотурбінобудування «Зоря-Машпроект» (м. Миколаїв). Його газотурбінними установками оснащено понад 500 кораблів у 20 країнах світу. Основні партнери миколаївців з постачання газотурбін для нових споруджуваних кораблів – Індія, Росія, Китай [1, с. 93].

Україна входить до десятки держав, які мають потенціал з розробки та виготовлення *радіолокаційної техніки* (РЛТ). У базовій «товарній» лінійці – станція дальньої радіотехнічної розвідки «Кольчуга» (розробник – Державна акціонерна холдингова компанія «Топаз»), вдосконалені трьохкоординатні станції ЗСДБ, нова трьохкоординатна станція 79К6 (експортний варіант – 80К6 «Пелікан», розробник – «Науково-виробничий комплекс «Іскра»), різні версії модернізації РЛС типу П-18 від компаній «Укрспецтехніка» і «Аеротехніка» [1, с. 96].

Бронетанкобудування – розробка і виробництво важкої і легкої бронетехніки – є замкнутим циклом у національному ОПК. Після завершення в 1999 р. постачання 320 танків Т-80УД до Пакистану українські танкобудівники брали участь у тендерах на закупівлю і виробництво нових танків для Туреччини, Малайзії, Греції. Але безуспішно. Хоча не варто забувати про роботи, пов'язані з танковим відлунням на ринку Пакистану. Пакистан готується налагодити капітальний ремонт танків Т-80УД. А ДП «Завод ім. Малишева» поставляє цій державі моторно-трансмійсінні відділення для танків А1 КпаШ. При цьому за 2005 – 2009 рр. нові українські танки (БМ «Оплот», Т-80УД, БМ «Булат») за кордон не поставлялися (за винятком чотирьох Т-84 у США). Тим не менш, на експорт – після передпродажної підготовки на профільних ремонтних заводах Міноборони – активно йшли танки Т-72. Зокрема, в Азербайджан, Алжир, Грузію, Кенію, Демократичну Республіку Конго [1, с. 95].

Ціна на застарілу техніку швидше договірна, ніж ринкова. Так як на ринку зброї екссветского виробництва – навіть при його певній модернізації – конкурентів в Україні багато. Як і танків на армійських складах, які доведеться утилізувати вже за свої гроші, якщо їх не вдасться продати. За існуючими в Україні нормами, визначеними постановою КМУ про надмірне майно Міноборони, вартість танка Т-72 (2-ї категорії) визначена в середньому в 250 тис. грн, а танки Т-72 (в 4-ї категорії, попередньої списання та утилізації) – у середньому близько в 170 тис. грн. При цьому 74 танка Т-72 були продані до Грузії по 250 тисяч дол. за одиницю. При перенесенні цієї скромної ціни на всі «беушні» танки, виведені з бойового складу ЗС і продані Україною за 2005 – 2009 рр. (317 од.), навіть за мінімальними підрахунками, на танковому «секонд-хенді» спецекекспортери могли заробити більше 80 млн дол. Хоча де-факто цей показник може бути на третину вище.

Легка бронетехніка, у порівнянні з танками, на зовнішньому ринку набагато більш затребувана. Хоча і кількість виробників легкої бронетехніки значно зросла. Наприклад, на європейському ринку, включаючи Туреччину як країну НАТО, представлено більше 30 компаній з 19 країн, здатних випускати бойові броньовані машини різної складності і комплектації. За таких умов українські спецекекспортери й виробники повинні просувати на експорт дійсно нову або істотно модернізовану легку бронетехніку. Але високий попит дозволяє збувати і набагато менш конкурентні зразки. За 2005 – 2008 рр. Україна продала більше 500 легких бронемашин, включаючи БМП – 1, 2, 3, БРЕМ, БРДМ, БТР-70, БТР-3Е1 (загальна оціночна вартість – понад 150 млн дол.) При цьому нових чи принципово поліпшених версій – всього 64. Це БТР-3Е1, а також БМП-1 з бойовим модулем «Шквал» (зокрема, 15 од. для Грузії у 2008 р.). Ціна нових українських БТР в залежності від комплектації та озброєння варіюється від 400 тис. дол. до 1,5 млн дол. [1, с. 95].

Стрілецьке озброєння, боєприпаси різних видів – це стабільна стаття збройового експорту України. В основному завдяки запасам, які перебували в Україні з часів СРСР і додатково поповнилися після виведення радянських військ з Європи. Усереднена частка в щорічному експорті – не менше 30 млн дол. [1, с. 96].

3. Перспективні контракти та військово-технічне співробітництво для ОПК України

Уряд Таїланду повторно схвалив купівлю 100 українських БТР-3Е1, яка довго була під сумнівом після відмови Німеччини продати для цих бронетранспортерів двигуни виробництва компанії Deutz. Замість двигунів виробництва Deutz на українські БТР планується встановити двигуни іншої німецької компанії – MTU, які мають навіть кращі характеристики. Німеччина перешкоджає поставкам озброєння в будь-які країни, де є політична нестабільність. Крім того, мусульманські організації просили Берлін не поставляти озброєння Таїланду.

Восени 2007 р. уряд Таїланду затвердив бюджет у розмірі 3,9 млрд тайських батів (115 млн дол.) на закупівлю українських БТР-3Е1 за підсумками проведеного тендера, в якому брали участь Канада, РФ і КНР. Поставка техніки

мала здійснюватися в рамках українсько-тайської міждержавної угоди.

БТР-3Е1 – перспективна, удосконалена версія БТР-3Е. Машину оснащено бойовим модулем «Штурм» із 30-мм гарматою, кулеметом, гранатометом та протиракетною «Барс», німецьким двигуном, а також автоматичною коробкою передач американської Allison. Розробку нової версії здійснило Харківське конструкторське бюро машинобудування (ХКБМ) ім. Морозова за інвестиційної підтримки держкомпанії «Укрспецекспорт» [9].

У 2009 р. дочірнє підприємство держкомпанії «Укрспецекспорт» – ДП «Спеціалізована зовнішньоторговельна фірма «Прогрес» – уклало контракт з Багдадом на суму понад 550 млн дол. Документ передбачає постачання протягом 3,5 років більше 400 машин БТР-4 (на суму 457 500 000 дол.), шести легких транспортних літаків Ан-32Б (близько 99 млн дол.), а також проведення послуг з ремонту авіаційної техніки. Виконання авіаційного замовлення було доручене АНТК ім. А. К. Антонова (Київ), виготовлення бронетранспортерів – ДП «Завод ім. В. О. Малишева» (Харків).

За умовами угод Ірак перерахував нашій країні 20% суми в 2009-ому, 40% – в 2010-ому і стільки ж повинен перерахувати у 2011 р. Перші Ан-32Б Багдад очікував отримати минулої осені, однак постачання відклали. Одинадцять БТР повинні були покинути Україну в листопаді, щоб встигнути взяти участь у параді іракської армії 5 січня 2011-го р. Постачання і цієї партії було порушено.

За однією з версій, на перших бронетранспортерах, виготовлених в рамках контракту, було встановлено браковані 30-міліметрові автоматичні гармати ЗТМ-1. Знаряддя довелося у спішному порядку демонтувати з БТР і відправляти назад виробникові – Заводу точної механіки в Кам'янець-Подільському. Гармати повинні були повернутися до Харкова для повторної установки на бронетранспортерах.

Партію Ан-32Б Ірак не прийняв сам, оскільки в контракті було оговорено постачання нових літаків, а Україна використовувала запчастини, зняті зі списаних машин. За умовами договору замовник має право виставити постачальнику штрафні санкції у розмірі одного відсотка від загальної суми угоди на місяць, але не більше десяти відсотків від її загальної вартості. На даний момент штрафні санкції до України за іракським контрактом за погодженням сторін скасовані.

Це далеко не перший випадок, коли вітчизняні підприємства затримують постачання військової техніки. У 1990-і із запізненням розпочалося постачання танків Т-80УД до Пакистану. Таїланд в 2007 році купив у нашої країни 96 бронетранспортерів БТР-3Е1 на 130,5 млн доларів. Але Німеччина відмовилася постачати нам деякі комплектуючі, через що заводу ім. Малишева довелося шукати нового постачальника. Перші бронетранспортери прибудуть до Таїланду лише у вересні 2010-го [10].

У три з половиною мільярда гривень обійдеться Україні створення *багатофункціонального ракетного оперативно-тактичного комплексу «Сансан»*.

Україна сама не зможе усі ракети закупити. Якщо вона не зуміє їх продати в інші країни, виробництво виявиться

нерентабельним. Крім того, необхідності в «Сапсані», враховуючи граничну дальність польоту ракети в 280 км, для української армії немає.

Роботи над розробкою комплексу йдуть з 2007 року. У 2009-му конструкторське бюро «Південне» завершило ескізний проект «Сапсана», на розробку якого було виділено 6,8 млн доларів. Нову оперативно-тактичну ракету передбачалося прийняти на озброєння як у сухопутних військах, так і у ВМС після 2011 року. Проте ще не відомо чи буде намір реалізовано [11].

Вступ до НАТО може вплинути на розвиток оборонно-промислового комплексу (ОПК) України, який становить одну з найбільш технологічних частин економіки України. Розвиток ОПК України внаслідок євроатлантичної інтеграції перебуває під впливом суперечливих тенденцій. По-перше, український ОПК у його сучасному вигляді утворився на базі частини колишнього військово-промислового комплексу СРСР, що зумовлює наявність тісних коопераційних зв'язків та технологічних циклів у межах держав СНД. По-друге, євроатлантичний курс є процесом інтеграції України з одним з найбільш передових в економічному сенсі держав світу. Потужності України в галузі ОПК можуть бути використані цими країнами. Насамперед це стосується держав Європи, які потребують оновлення свого оборонного потенціалу та які в другій половині 90-х років почали реалізовувати *Спільну європейську політику безпеки і оборони*.

Однією з проблем співпраці в галузі військових досліджень і технологій є те, що країни НАТО досить обережно ставляться до співпраці, насамперед з країнами-партнерами. У бюджеті США менше половини відсотка оборонного бюджету йде на оборонні дослідження, у яких передбачається міжнародна кооперація.

Україна має перспективу щодо розробки і реалізації наступних проектів з НАТО: спільні дослідження і розробка зразків сучасного озброєння і військової техніки, модернізація та ремонт техніки і озброєння радянського виробництва для армії нових членів НАТО. Країни західної Європи дедалі більше усвідомлюють вразливість орієнтації на національне виробництво повного переліку основних озброєнь, і змушені створювати загальноєвропейські структури ОПК [3].

Сьогодні у Російську Федерацію йде приблизно 20 – 24% усіх щорічних обсягів збройового експорту, тим часом у жадану Європу – не більше 2%. Стабільно утримуючи частину української оборонки, РФ сподівається вплинути й на зовнішній вигляд майбутньої української армії.

Вертолітні радіолінії до російських гвинтокрилих машин до цього часу поставляє львівська «Лорта». Це відбувається на тлі прямих заяв українських військових про те, що російських палубних вертольотів на українських корветах не буде. В Україні буде створюватися «новий бортовий радар для МіГ-29», який не поступається російському радару «Жук-М».

Доволі легко моделюється й потенційна присутність РФ у проекті нової об'єктної системи ПВО. «Укроборонсервіс» уже понад три роки чекає підписання документів щодо модернізації систем С-300 і ЗРК «Бук». А приблизно півтора

десять українських заводів можуть брати участь у поставці комплектуючих.

У Росії давно подбали, щоб все було готове до розгортання масштабного ВТС. Втрата України для РФ неприпустима. Сьогодні самій Росії більше потрібне ВТС з Україною, а не навпаки. Це не означає, що РФ слід відштовхувати, просто потрібен здоровий прагматизм. По-перше, маємо виділити реальні кошти на переозброєння армії. По-друге, оприлюднити дані про конкретні програми переозброєння та їхні терміни, примусивши Генеральний штаб, нарешті, сказати щось про технічні вимоги та плани на 10 – 15 років наперед. Оголосити тендери, під час яких і західних партнерів, і російську сторону буде поставлено в рівні умови. Тоді й газова тема піде легше. Занадто вже великою виявиться для Росії політична втрата, якщо в українському небі літатимуть шведські винишувачі [3].

Китай і Україна до взаємних візитів обох президентів у 2011 р. займали таку позицію: у Пекіні дивляться далі на Схід – на Америку, а Україна переймається євроінтеграцією і її погляд спрямований на Захід. До сьогоднішнього дня дві країни не мають політичних конфліктів і протиріч, оскільки вони, за великим рахунком, ніде у своїх інтересах не конкурують і не перетинаються, а простіше кажучи, одна одній не заважають. Але це не може тривати вічно. Політики багатьох чого пустили на самоплив, залишивши неоране поле для діяльності людям метким, які, втім, від нас у Китаї і від них тут діють у своїх особистих інтересах. В Україні ніхто, напевно, і не згадає, коли і як китайські товари заповнили вітчизняний ринок. Цей чинник великою мірою сприяв зростанню добробуту українців, збільшивши їхню купівельну спроможність у сфері широкого вжитку, а потім побутової техніки та автомобілів, інших більш технологічних товарів китайського виробництва. У Китаї теж почали впізнавати Україну не завдяки візитам перших осіб та санкціонованих державами акцій, а через особисте спілкування [12].

В останні півтора роки в Китаї заговорили про Україну дещо по-іншому. Річ у тому, що Київ різко активізував військово-технічне співробітництво з КНР, сприяючи в найважливіших сферах підвищенню обороноздатності Піднебесної. Україна погодилася надати Китаю технології виробництва двигунів для літаків, кораблів, крилатих ракет, а також готова сприяти в модернізації військово-транспортної авіації КНР, продає новітні радары, здатні виявляти об'єкти, захищені технологією stealth, і допомагає добудувати авіаносець «Варяг». Поява китайського плавучого аеродрому у Світовому океані стане викликом для панівного біля азіатських берегів флоту США, однією з візитних карток Китаю як світового лідера. Відомо, що Україна навіть продала Китаю прототип палубного Су-33, який не схотіла продати Росія.

Найважливішим завданням для України сьогодні був би пошук правильної тональності розмови з Китаєм після п'яти років «прохолодної дружби». Під час візитів високого рівня потрібно не так запевняти в дружніх почуттях, як демонструвати Китаю значення і роль України в сучасному світі, в якому Азія буде домінуючим регіоном. Треба вчитися навіть у розмові з таким гігантом, як Китай, обстоювати власні інтереси і погляди. Не виключено, що в Китаї дове-

детсья наразитися на інерцію в поглядах, нерозуміння, і не все вийде з першого разу [12].

У 2009 р. згідно з даними Агентства з питань ОПК Мінпромполітики України, обсяг виробництва підприємств ОПК країни зріс на 58% порівняно з 2008 р. При цьому найбільше зростання виробництва за підсумками року відзначено в авіабудуванні – 77%, суднобудуванні – 71%, у секторі виробництва озброєнь і військової техніки – 16%. З огляду на економічну кризу результати справді вражають. Але є ще один важливий нюанс: становище ОПК України торік поліпшилося виключно за рахунок збройового експорту. Замовлення іноземних держав сформували цілий блок підприємств, які вирішили завдання своїх майбутніх перспектив на найближчі п'ять-сім років. Але розрив між лідерами і заводами, приреченими на вимирання, перетворився на прірву.

Для України 2009 р. став рекордним з укладення великих контрактів. Пакет замовлень ДК «Укрспецекспорт» та її дочірніх підприємств забезпечив заділ для солідного зростання щорічних обсягів збройового експорту на найближчі два-три роки. Йдеться про контракти на модернізацію військово-транспортних літаків Ан-32 для Індії (вартістю понад 400 млн. дол.), поставки партії малих десантних кора-

блів на повітряній подушці типу «Зубр» Китаю (на 315 млн дол.), поставки Іраку шести військово-транспортних літаків Ан-32 (на суму близько 100 млн. дол.) і 420 нових бронетранспортерів БТР-4 (на суму близько 46 млн дол.), нарешті, про поставки великої партії бронетранспортерів Таїланду. Також, вагомими стали поставки газотурбінних установок виробництва ДП «Зоря-Машпроект» для індійських ВМС (для раніше поставлених Індії фрегатів російського виробництва та національних есмінців проектів P15A і P15B). А також угода на поставку ВПС Індії 100 двигунів AI-20 сер. 5 для Ан-32 (вартістю близько 110 млн дол.). Завдяки укладеним контрактам Україна впритул наблизилася до *п'ятірки світових лідерів збройової торгівлі* і, за попередніми підрахунками, може опинитися в шістьці найбільших постачальників зброї – за США, Росією, Францією, Німеччиною та Ізраїлем [13].

Характеристики існуючих та перспективних контрактів в рамках військово-технічного співробітництва України з найбільшими замовниками (станом на 01.05.2011 року) представлено у табл. 2 [3, 9, 10, 14, 15].

Позаблоковість – зовнішньополітичний курс країни, згідно з яким вона оголошує політику неприєднання до

Таблиця 2

Характеристики існуючих та перспективних контрактів військово-технічного співробітництва України з найбільшими замовниками

Країна-партнер	Характеристики існуючих (найбільших) контрактів
Таїланд	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Уряд Таїланду у 2008 році схвалив купівлю 100 українських БТР-3Е1; ▪ поставка техніки здійснюється в рамках українсько-тайської міждержавної угоди; ▪ розробку БТР-3Е1 виконало Харківське конструкторське бюро машинобудування (ХКБМ) ім. Морозова за інвестиційної підтримки держкомпанії «Укрспецекспорт». ▪ сума контракту – 115 млн дол.
Ірак	<ul style="list-style-type: none"> ▪ у 2009 році дочірнє підприємство держкомпанії «Укрспецекспорт» – ДП «Спеціалізована зовнішньоторговельна фірма «Прогрес» - уклало контракт з Багдадом на суму понад 550 млн доларів; ▪ контракт передбачає постачання протягом 3,5 років більше 400 машин БТР-4 (на суму 457 500 000 дол.), шести легких транспортних літаків Ан-32Б (близько 99 млн дол.), а також проведення послуг з ремонту авіаційної техніки; ▪ виконання авіаційного замовлення було доручене АНТК ім. Антонова (Київ); ▪ виготовлення бронетранспортерів виконує ДП «Завод ім. В. О. Малишева» (Харків); ▪ постачання партій були відкладені.
Індія	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Укладені контракти у 2009 році на модернізацію військово-транспортних літаків Ан-32 (вартістю понад 400 млн дол.); ▪ поставки газотурбінних установок виробництва ДП «Зоря-Машпроект» для індійських ВМС (для раніше поставлених Індії фрегатів російського виробництва та національних есмінців проектів P15A і P15B); ▪ угода на поставку ВПС Індії 100 двигунів AI-20 сер.5 для Ан-32 (вартістю близько 110 млн дол.)
Росія	<ul style="list-style-type: none"> ▪ у РФ іде приблизно 20–24% усіх щорічних обсягів збройового експорту; ▪ в Україні буде створюватися «новий бортовий радар для МіГ-29, який не поступається російському радару «Жук-М»; ▪ доволі легко моделюється й потенційна присутність РФ у проекті нової об'єктної системи ПВО. ▪ на сьогодні ВТС потрібні як Україні так і Росії.
Китай	<ul style="list-style-type: none"> ▪ обмін думками та ідеями дуже рідко відбувається на рівні експертів, політиків, оскільки обидві сторони на офіційному рівні, схоже, не готові до активного спілкування як через різницю потенціалів, так і «асиметричність» відносин; ▪ основу для спілкування вже закладено, що правда, в дуже вузькій і закритій сфері; ▪ Україна погодилася надати Китаю технології виробництва двигунів для літаків, кораблів, крилатих ракет, а також готова сприяти в модернізації військово-транспортної авіації КНР, продає новітні радари, здатні виявляти об'єкти, захищені технологією stealth, і допомагає добувати авіаносець «Варяг».

Таблиця складена автором за матеріалами: [3, 9, 10, 14, 15].

військових блоків чи альянсів. Як правило, позаблоковий статус країни визначають самостійно, без будь-яких гарантій чи міжнародних підтверджень з боку інших держав, чим він переважно й відрізняється від нейтралітету. Позаблоковий статус завжди може бути переглянутий в односторонньому порядку, він не накладає формальних обмежень щодо розміщення на території країни військових баз інших країн або блоків, надання своєї території чи повітряного простору для транзиту іноземних військових сил тощо. Здебільшого позаблоковість розглядається як «слабка» форма нейтралітету, коли держава дотримується не всіх формальних умов, аби її можна було визнати нейтральною.

Серед європейських країн до такого статусу найближчі країни так званого «самопроголошеного нейтралітету» – Швеція й Ірландія. Такий нейтралітет більшою мірою традиційний, ніж формальний, і його особливістю теж є відсутність міжнародних гарантій безпеки та територіальної цілісності цих країн (на відміну від формально визнаних нейтральних країн Європи, таких як Швейцарія, Австрія і Фінляндія).

Як свідчить практика країн Європи, поняття нейтралітету і позаблоковості можуть тісно переплітатися. Адже і нейтралітет, і позаблоковість накладають заборону на участь у військово-політичних блоках, але не обмежують країну у виборі пріоритетного вектора економічного та зовнішньополітичного співробітництва, який би найбільше відповідав її національним інтересам. І у цьому співробітництві нейтральні країни Європи дедалі частіше розмивають межі класичного поняття нейтралітету, примушуючи спостерігачів говорити про феномен «європейського нейтралітету», що є таким, який порушує дух і букву відомих формальних правил ООН [15].

Формальне оголошення позаблокового статусу України стало фактом. Однак зміст цього статусу поки що неясний як для самої України, так і для її міжнародних партнерів. Відтак це питання залишається приводом до політичних спекуляцій та боротьби: опозиційні політики закликають уряд докорінно переглянути оборонну політику, радикально збільшуючи воєнні витрати і чисельність збройних сил; уряд у відповідь вдає, що рішення про позаблоковість України нічого в її оборонній політиці не змінює. Кожна сторона посиляється на свою власну інтерпретацію актуального іноземного досвіду, але дискусії по суті проблеми не відбуваються.

Досвід сучасних нейтральних країн – надзвичайно різноманітний, хоч він і не дає прямих рекомендацій, якою має бути модель політики безпеки та оборони України в умовах позаблоковості.

Таким чином, можна зробити наступні **висновки**:

1. Виробництво і продаж зброї стали одним з важливих джерел для поповнення державного бюджету розвинених країн-експортерів озброєнь. Очікується, що в майбутньому виробництво і продаж озброєнь ще збільшаться, про що свідчить також поява нових країн, які зовсім недавно увійшли на ринок озброєнь;
2. Підприємства ОПК України у переважній більшості (понад 85%) належать державі. Для виробництва озброєнь і військової техніки підприємства ОПК України імпортують товари і матеріали з 16 країн.

Єдиного «центру управління» для підприємств ОПК немає. Підприємства, що виробляють оборонну продукцію, розподілені між різними міністерствами і відомствами;

3. Україна експортує наступні види оборонної продукції: військово-морську техніку й озброєння, бронетехніку і озброєння, ракетно-космічну та авіаційну техніку й озброєння, ракетно-артилерійське озброєння, боєприпаси, інженерну техніку, засоби зв'язку, засоби ППО, озброєння спеціальних підрозділів. Крім того, суттєвою складовою військового експорту України є надлишки зразків озброєння і військової техніки із запасів Міноборони, послуги з ремонту і модернізації військової техніки, спільні науково-дослідні та конструкторські проекти;
4. При розгляді військово-технічного співробітництва України з НАТО, Росією, Китаєм, Індією, Іраком, Таїландом тощо можна зробити висновок, що співробітництво з Росією сьогодні найбільш вигідно для обох країн, та для цього потрібен здоровий прагматизм. Необхідно: по-перше, виділити реальні кошти на переозброєння армії, а по-друге, оприлюднити дані про конкретні програми переозброєння та їхні терміни на 10–15 років наперед та оголосити тендери, під час яких і західних партнерів, і російську сторону буде поставлено в рівні умови;
5. Формальне оголошення позаблокового статусу України стало фактом. Однак зміст цього статусу поки що неясний як для самої України, так і для її міжнародних партнерів. І сьогодні це питання залишається приводом до політичних спекуляцій та боротьби.

Література

1. Згурець С., Канарський М. Озброєння України, бойовий арсенал // Науково-популярне ілюстроване видання. – К. – 2010 – 104 с.
2. Ваджра А. Апокалипсис українського машиностроєння [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ruska-pravda>, 17.12.2009
3. Бадрак В. Український ОПК. Між НАТО та Росією // Дзеркало тижня. – № 37. – 04.10.08.
4. Stockholm International Peace Research Institute [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sipri.org/databases/armstransfers-SIPRI-Arms-Transfers-Database>.
5. Офіційний сайт державної компанії «Укрспецекспорт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrspecexport.com>
6. Інформаційне агентство РОСБАЛТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/main/2009/08/24/666181.html>
7. Експорт озброєння у 2009 році. – Кореспондент, 01.02.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net>
8. Україна може вийти на 6 місце у світі за обсягами продажу зброї в 2009 році. – Новини України, 27.02.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rus.newsru.ua>
9. Згурець С., Бадрак В. Таїланд таки купить 100 українських БТР// Дзеркало тижня. – №33. – 11.09.2010. – С. 5.

10. Бадрак В., Згурець С. Ірак авіабронетанковий. Крига скресла // Дзеркало тижня. – №8. – 27.02.10.
11. Бауманн Х. Таблиці національного виробництва озброєнь, Щорічник СІПРІ 2003: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. Переклад з англійської / Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. – Київ, 2004. – С. 401.
12. Коваль О. Україна на китайській карті світу // Дзеркало тижня. – № 45. – 21.11.09.
13. Рядова С. Тримаємо Індію за двигун // Експерт. – № 3. – 25.01.10.
14. Бадрак В. Інтеграційний паралакс // Дзеркало тижня. – №20. – 20.05.10. – С.3.
15. Бадрак В. Позаблоковість – це дорого і несучасно // Дзеркало тижня. – №12. – 27.03.2010.